

Identification and Analyzing the Future Drivers of Political Participation in Iran and the Scenarios Ahead

Malihe Ramezani*

Ayob Nikunahad** , Mohammad Rahim Eivazi***

Abstract

Political Participation in democratic political systems are one of the basic pillars of governance and determining the general orientation. In such a way that the stability of the political system as well as the successful passage of political crises that political systems may face depends on the elections, the level of people's participation and its results. Given the importance of the issue, this research with a futuristic approach seeks to answer the question of what are the main drivers and influences on the future of Political Participation in Iran and, of course, what scenarios can be drawn for the future of Political Participation in Iran? To answer this question and identify the drivers, in the first stage, the Delphi questionnaire was used and 10 academic and executive experts were selected to answer. After Delphi and the consensus of experts, among the 30 identified drivers, 15 main and effective drivers were selected by experts. In the second stage, after receiving the opinion of experts and numerical evaluation of the drivers and weighing them, in the cross-sectional analysis table of the drivers, using Mick Mac software, the data were analyzed and scenarios were drawn.

Keywords: Future Studies, Future of Elections, Islamic Republic of Iran, Scenariowriting, Political Participation.

* ph.D of Political Science, Isfahan university (Corresponding Author), ramezani_965@yahoo.com

** ph.D student in Islamic revolution studies, shahed university, anikunahad@gmail.com

*** Associate Professor, Department of Political Science, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran, ra.eivazi@yahoo.com

Date received: 26/01/2021, Date of acceptance: 02/05/2021

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

شناسایی و تحلیل پیش‌ران‌های تأثیرگذار بر آینده مشارکت سیاسی در ایران و سناریوهای پیش‌رو

ملیحه رمضان^{*}

ایوب نیکونهاد^{**}، محمدرحیم عیوضی^{**}

چکیده

مشارکت سیاسی در نظام‌های مردم‌سالار یکی از ارکان اساسی حکم‌رانی و تعیین جهت‌گیری‌های کلی به‌شمار می‌رود، به‌گونه‌ای که ثبات و پایداری سیستم سیاسی و گذر موفق از بحران‌های سیاسی، که ممکن است نظام‌های سیاسی با آن مواجه شوند، درگرو انتخابات، میزان مشارکت مردم، و نتایج حاصله از آن است. پژوهش پیش‌رو با رویکرد آینده‌پژوهانه در پی پاسخ‌گویی به این پرسش است که پیش‌ران‌های اساسی و تأثیرگذار در آینده مشارکت سیاسی در ایران کدام است و به‌تبع، چه سناریوهایی می‌توان برای آینده مشارکت سیاسی در ایران ترسیم کرد؟ برای پاسخ‌گویی به این پرسش، در مرحله اول، از پرسش‌نامه دلفی به تعداد ده نفر از خبرگان دانشگاهی و اجرایی انتخاب گردیدند. پس از تکرار دلفی و اجماع خبرگان از میان سی پیش‌ران شناسایی شده تعداد پانزده پیش‌ران اصلی و اثرگذار به انتخاب خبرگان تعیین شد. در مرحله دوم، پس از دریافت نظر خبرگان و ارزش‌گذاری عددی پیش‌ران‌ها و وزن‌دهی به آن‌ها در جدول تحلیل متقاطع با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک داده‌ها تحلیل و سناریوها ترسیم شده‌اند. یافته‌ها بیان‌گر آن است که

* دکترای علوم سیاسی، دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول)، ramezani_965@yahoo.com

** دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی، دانشگاه شاهد
anikunahad@gmail.com

*** استاد علوم سیاسی، دانشگاه شاهد، ra.eivazi@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۱۲

سناریوی سوم مشارکت سیاسی سازمان‌دهی شده می‌تواند محتمل‌ترین سناریو از میان سناریوهای موجود باشد. این امر ضرورت اتخاذ سیاست‌های کلان و راه‌بردی به‌منظور تحقق شرایط ایدئال و حرکت به سمت سناریوی دوم و حتی اول را ایجاب می‌کند.

کلیدواژه‌ها: آینده‌پژوهی، مشارکت سیاسی، جمهوری اسلامی ایران، سناریونویسی، انتخابات.

۱. مقدمه

مشارکت سیاسی به‌عنوان یکی از مسائل مهم و اجتناب‌ناپذیر در زندگی سیاسی-اجتماعی انسان‌ها بوده و افراد به طریق مختلف در عرصه‌های سیاسی شرکت می‌کنند. مشارکت و حق تعیین سرنوشت مقوله‌ای است که میزان و چگونگی آن در تمامی جوامع و نظام‌های سیاسی یکسان نبوده و با توجه به ویژگی‌ها و شرایط حاکم بر هر جامعه تفاوت‌هایی در آن وجود دارد. مشارکت امری رایج در حکومت جمهوری و دموکراتیک است که این امر در سطوح گوناگون صورت می‌پذیرد. یکی از جلوه‌های بارز مشارکت سیاسی شرکت در انتخابات است. انتخابات و فرایند مشارکت مردم در آن از یکسو نشان‌دهنده پایه‌های اجتماعی قدرت سیاسی و از سوی دیگر نشان‌دهنده میزان رضایت و همراهی مردم با نظام سیاسی است. انتخابات و فضای حاکم بر آن متأثر از عوامل گوناگونی از قبیل برگزارکنندگان انتخابات، انتخاب‌کنندگان، انتخاب‌شوندگان، قوانین انتخاباتی، و فضای سیاسی حاکم بر جامعه است که هر یک از این‌ها به‌نحوی در این فرایند تأثیرگذار هستند.

بنابراین، با توجه به اهمیت بحث مشارکت سیاسی و از جمله انتخابات در حیات سیاسی اجتماعی جوامع و با توجه به تأثیرپذیری این مقوله از عناصر و مؤلفه‌های مختلف، که هر یک به‌نحوی در انجام و امور مرتبط با آن تأثیرگذار هستند، در این مقاله، تلاش می‌شود در قالب آینده‌پژوهی و با استفاده از روش‌های آن از جمله پیش‌ران‌شناسی و تحلیل مقاطع پیش‌ران‌ها و با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک به بررسی مهم‌ترین پیش‌ران‌های تأثیرگذار در آینده مشارکت سیاسی در ایران پرداخته و در نهایت، پس از تحلیل و طبقه‌بندی پیش‌ران‌ها به ارائه سناریوهایی برای آینده مشارکت سیاسی پردازیم. گفتنی است که در کشور ما، انتخابات به‌عنوان یکی از جلوه‌های بارز مشارکت سیاسی است که در سطوح گوناگون از جمله انتخابات ریاست‌جمهوری، مجلس شورای اسلامی، مجلس خبرگان رهبری، و شوراهای شهر و روستا انجام می‌شود که هر کدام از آن‌ها اهمیت خاص خود را دارند و منظور از انتخابات و مشارکت سیاسی در این مقاله تمامی موارد مطرح‌شده در بالا را شامل می‌شود.

۲. ادبیات پژوهش

منابع موجود در این باره را به دو دسته می‌توان تقسیم کرد. دسته اول منابعی است که به بررسی مشارکت سیاسی در ابعاد گوناگون آن از جمله بحث‌های نظری و مباحث مربوط به آن درباره ایران پرداخته است و دسته دوم منابعی است که در مورد آینده‌پژوهی و روش‌های آن از جمله سناریونویسی و ... است.

کتاب *مشارکت سیاسی نوشته لستر میلبرث و لیل گوئل*، ترجمه سیدرحیم ابوالحسنی، از جمله کتاب‌هایی است که به بحث درباره مشارکت سیاسی و عوامل تأثیرگذار در آن پرداخته است و به‌عنوان یکی از منابع مفید و مهم در این باره است، ولی درباره آینده مشارکت بحثی نکرده است.

کتاب *مشارکت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران*، نوشته محمدرحیم عیوضی، از جمله منابع دیگری است که درباره مشارکت سیاسی در ایران بحث کرده است. در این کتاب، ضمن بررسی مفهوم مشارکت و نظریه‌های مرتبط با آن، عوامل تأثیرگذار در روند رفتار انتخاباتی در ایران بعد از انقلاب اسلامی و وضعیت مشارکت سیاسی مردم در انتخابات بعد از انقلاب بررسی شده است که تفاوت آن با مقاله حاضر این است که نگاهی آینده‌پژوهانه به آینده مشارکت سیاسی و انتخابات در ایران و بررسی سناریوهای مرتبط با آن نداشته است.

مقاله «واکاوی و تحلیل جامعه‌شناختی انتخابات ریاست‌جمهوری در ایران»، نوشته علی اصغر قاسمی و دیگران، از جمله مقالات دیگری است که به بحث درباره مشارکت سیاسی و انتخابات پرداخته است. در این مقاله، نویسنده به بررسی شرایط سیاسی-اجتماعی ایران در آستانه انتخابات نهم ریاست‌جمهوری و عوامل مؤثر در مشارکت افراد جامعه به‌ویژه محرومان در انتخابات پرداخته، در حالی که نگاهی آینده‌پژوهانه به این مسئله و به‌طور کلی مشارکت سیاسی در ایران نداشته است.

مقاله «طبقه متوسط جدید و بسیج منابع رأی‌دهی در ایران (۱۳۷۶-۱۳۹۶)»، نوشته محمدباقر خرمشاد و فاضل کرد، از جمله مقالات دیگر در این حوزه است. در این مقاله، تلاش شده تا چگونگی اثرگذاری طبقه متوسط جدید در روند بسیج منابع رأی‌دهی در ایران با استفاده از مدل نظری چارلز تیلی و روش تاریخی بررسی شود. اگرچه این مقاله به‌عنوان یکی از منابعی است که در بررسی مشارکت و عوامل تأثیرگذار در آن مفید است، در مورد آینده مشارکت سیاسی در ایران مواردی مطرح نکرده است.

مقاله «نحوه تأثیر رسانه‌های جمعی در مشارکت سیاسی شهروندان تهرانی»، نوشته غلامرضا خواجه‌سروی و سیدمسعود نوربخش، مقاله‌ای دیگر است که با هدف شناخت میزان و نوع مصرف رسانه‌ای شهروندان تهرانی تلاش کرده به این سؤال پاسخ دهد که بین نوع و میزان مصرف رسانه‌ای صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان، و شبکه‌های اجتماعی مجازی با نوع و میزان مشارکت سیاسی شهروندان تهرانی چه رابطه‌ای وجود دارد؟ به عبارتی، در این مقاله، برخی از پیش‌ران‌های تأثیرگذار در مشارکت سیاسی مورد بررسی قرار گرفته است، درحالی‌که نگاهی آینده‌پژوهانه به مشارکت سیاسی در ایران نداشته است.

سایر منابع و مقالات موجود نیز هر یک به نحوی یکی از ابعاد مشارکت و عوامل مؤثر در آن را مورد بررسی قرار داده‌اند که در این مقاله، نمی‌توان تمامی آن‌ها را مورد بررسی قرار داد.

۳. چهارچوب نظری

یکی از دیدگاه‌هایی که درباره مشارکت سیاسی و عوامل تأثیرگذار در آن می‌توان مطرح کرد دیدگاه میلبرث و گوئل است که در تبیین مشارکت سیاسی از هفت عامل عمده نام می‌برند. این عوامل عبارت‌اند از: محرک (انگیزه سیاسی)، موقعیت اجتماعی، ویژگی‌های شخصی، محیط سیاسی، مهارت، منابع، و تعهد. منظور از محرک سیاسی عواملی از قبیل مناظره‌های سیاسی، تعلق خاطر نسبت به یک سازمان درگیر فعالیت‌های سیاسی، و دسترسی به اطلاعات درست است. بر این اساس، هرچه تعداد محرک‌هایی که شخص درباره سیاست دریافت می‌کند بیش‌تر باشد، احتمال مشارکت شخص در سیاست بیش‌تر بوده و شدت مشارکتش نیز بیش‌تر خواهد بود و همچنین، اشخاصی که نگرش مثبتی به سیاست دارند محرک‌های بیش‌تری درباره سیاست و مشارکت دریافت می‌کنند. منظور از ویژگی‌های شخصیتی عبارت است از خصوصیات چون اجتماعی‌بودن، برون‌گرایی، و نظایر آن‌ها. هرکدام از ویژگی‌های شخصیتی فوق به‌نحوی در فرایند مشارکت سیاسی تأثیرگذار است. پایگاه اجتماعی با شاخص‌هایی چون میزان تحصیلات، درآمد، شغل، محل اقامت، سن، هویت اجتماعی، مذهب، و ... سنجیده می‌شود. محیط سیاسی عبارت است از محیطی که افراد در آن به‌سر می‌برند، منظور از مهارت توانایی تحلیل، قدرت سامان‌دهی، و مهارت در سخن‌رانی‌ها و خطابه، منظور از تعهد تعلق خاطر نسبت به یک سازمان، گروه، حزب، و یا

فرد خاصی است که این پیوند و دل‌بستگی در مشارکت سیاسی افراد تأثیر قابل‌ملاحظه‌ای دارد. ویژگی‌های شخصی نیز یکی از فاکتورهای تأثیرگذار در مشارکت است. شخصیت‌های اجتماعی‌تر، مسلط‌تر، و برون‌گراتر بیش‌تر احتمال دارد که از نظر سیاسی فعال باشند (میلبرث و گوئل ۱۳۸۶: ۶۱-۱۸۹). دربارهٔ پژوهش موردنظر براساس دیدگاه فوق می‌توان گفت فرایند مشارکت سیاسی، که انتخابات به‌عنوان نمونهٔ بارز آن است، تحت تأثیر عوامل گوناگون قرار دارد. در این بین، محیط سیاسی و اجتماعی از جمله شرایط سیاسی حاکم و قوانین انتخاباتی به‌عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار است. پایگاه اجتماعی نیز باتوجه‌به دیدگاه فوق یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در فرایند مشارکت سیاسی است. می‌توان گفت مشارکت سیاسی در بین افراد طبقهٔ متوسط به‌نسبت سایر طبقات بیش‌تر است. هم‌چنین، ویژگی‌های شخصیتی، احزاب و گروه‌های سیاسی، و ... هر یک به‌نحوی در میزان مشارکت در جمهوری اسلامی ایران تأثیرگذارند.

۴. روش پژوهش

۱.۴ سناریونویسی

سناریوها تصویرهایی از آینده‌های محتمل هستند. در واقع، آن‌ها مجموعه‌ای از داستان‌های توصیفی هستند که هر یک به بخش خاصی از آینده نظر دارند. این داستان‌ها، بیش از آن‌که بر احتمالات مبتنی باشند، براساس ممکنات یا مقدورات تدوین می‌شوند. در این روش، به‌جای تلاش برای تعیین یک آیندهٔ قطعی، به تعیین چند آیندهٔ ممکن اقدام می‌کنند. طی روند سناریوسازی، موضوعات جدیدی شناسایی می‌شوند که ممکن است قبلاً هیچ توجهی به آن‌ها نشده باشد. این امر به ما کمک می‌کند تا در تدوین استراتژی‌ها عوامل بیش‌تری را در نظر بگیریم و قدرت انعطاف و انطباق خود را با شرایط آتی افزایش دهیم (تیشه‌یار ۱۳۹۰: ۸۶-۸۷). می‌توان گفت برنامه‌ریزی برپایهٔ سناریوها روشی برای پذیرفتن و احاطهٔ عدم قطعیت‌ها (از طریق کندوکاو آینده‌های بدیل) و هدایت و راه‌بری از میان پیچیدگی‌ها (با تحریک قدرت داستان‌سرایی) ارائه می‌دهد. سناریو پاسخ مناسبی به این سؤال است که چه اتفاقی ممکن است بیفتد؟ با استفاده از این روش می‌توان تصاویر متنوعی دربارهٔ آینده‌های بدیل ارائه کرد. هدف از سناریونویسی تجسم و محاسبهٔ تأثیرات تصمیم‌های بدیل است (لیندگرن و باند هولد ۱۳۹۰: ۲۱-۲۲).

۲.۴ پیش‌ران‌شناسی

آینده‌پژوهی و شناخت آینده در عصر تحولات گسترده و شتابان امروز برای سیاست‌گذاران و مجریان ضرورتی حیاتی است و تصمیم‌گیری بدون توجه به روندهای محتمل آینده میسر و معقول نیست. به‌منظور بررسی آینده باید عوامل و مؤلفه‌های تأثیرگذار در آینده هر موضوع یا پدیده را مورد‌ارزیابی قرار داد و با شناخت صحیح هریک از این مؤلفه‌ها به برنامه‌ریزی و اتخاذ تصمیمات راه‌بردی و متناسب با آینده مسائل و موضوعات به‌منظور تبدیل کردن شرایط پیش‌روی آینده به فرصت‌های مناسب پرداخت. از جمله نیروهای عمده شکل‌دهنده به آینده مسائل و پدیده‌ها پیش‌ران‌ها هستند. در متون آینده‌شناسی پیش‌ران‌ها به نیروهای عمده شکل‌دهنده آینده اشاره دارند. پیش‌ران‌ها به‌صورت غیرمستقیم در حوزه‌های مختلف تأثیر می‌گذارند؛ به‌عبارت‌دیگر، مؤلفه‌ها یا عوامل اصلی متشکل از چند روند که باعث ایجاد تغییر در یک حوزه مورد‌مطالعه می‌گردند (شوراتز ۱۳۸۸). در تعریفی دیگر، پیش‌ران اصطلاحی است که برای اشاره به هر «نیروی تغییرساز» که باعث تحول آینده، تأثیر در آن، و شکل دادن به آن می‌شود، مورد‌استفاده قرار می‌گیرد. این تغییر می‌تواند به‌وسیله اشخاص، نهادها، یا حتی شرایط ایجاد شود (اخوان کاظمی و نیکونهاد ۱۳۹۷: ۱۵). متداول‌ترین روش پیش‌ران‌شناسی برگرفته از فرهنگ عبارات آینده‌پژوهی است که در آن، پیش‌ران‌ها در ده دسته سیاسی، اطلاعاتی (ارتباطی و رسانه‌ای)، طبیعی (کلان محیطی)، تضاد یا تعارض، سلامت (بیولوژیک)، فرهنگی، اجتماعی، تکنولوژیک، اقتصادی، و اخلاقی تقسیم‌بندی شده‌اند. بر همین اساس، برای شناسایی پیش‌ران‌ها در روش پژوهش هم‌سوالات مصاحبه دلفی اولیه تنظیم شده است.

۳.۴ جمع‌آوری داده

در مرحله نخست پژوهش، در قالب یک پرسش کیفی، از خبرگان خواسته شد پیش‌ران‌های تأثیرگذار در آینده انتخابات در ایران را از منظر خود براساس مدل پیش‌ران‌شناسی، که در بالا به آن اشاره شد، بیان کنند. سپس، بر مبنای مدل پیش‌ران‌شناسی و براساس روندها و روی داده‌های جامعه ایرانی پس از انقلاب اسلامی، پیش‌ران‌ها شناسایی و طبقه‌بندی شده‌اند. در مرحله دوم، پرسش‌نامه پنل خبرگانی به‌صورت جدول تحلیل تأثیرات متقاطع تنظیم و به خبرگان دانشگاهی برگزیده فرستاده شد. پس از دریافت آن‌ها، نتایج داده‌های به‌دست‌آمده با

استفاده از نرم‌افزار آینده‌پژوهی میک‌مک (Mic Mac) تحلیل شده‌اند. در این مرحله، با مقایسه پیشن‌ران‌ها با ترسیم جدول متقاطع، به دریافت نظر خبرگان اقدام شد و سپس میزان تأثیرگذاری و اهمیت هر یک از این پیشن‌ران‌ها نسبت به پیشن‌ران‌های دیگر مشخص شد. برای این مهم از خبرگان خواسته شد که در پرسش‌نامه ارتباط هر پیشن‌ران با خودش را صفر در نظر گیرد و چنان‌چه بین یک پیشن‌ران با پیشن‌ران‌های لحاظ‌شده دیگر هیچ ارتباطی وجود نداشته باشد، امتیاز آن پیشن‌ران صفر خواهد بود. ارتباط ضعیف امتیاز یک، ارتباط متوسط امتیاز دو، و ارتباط زیاد امتیاز سه را به خود اختصاص می‌دهد و اگر ارتباط بین پیشن‌ران‌های شناسایی‌شده تنها بالقوه باشد، با حرف p نشان داده خواهد شد. سپس، تعدادی از پیشن‌ران‌هایی که میزان ارتباط آن‌ها با آینده انتخابات از نظر خبرگان دانشگاهی اندک بود، یا فقط دارای تأثیرات بالقوه در فرایند انتخابات در ایران بودند، حذف شدند. به جهت سهولت در امر شناسایی و جلوگیری از تسلسل دور دلفی، پیشن‌ران‌هایی که از نظر خبرگان بیش‌ترین هم‌پوشانی را داشتند در یک پیشن‌ران ادغام گردیدند. هم‌چنین، پیشن‌ران‌هایی که بیش‌ترین تکرار و اجماع نظرات خبرگانی بر روی آن‌ها وجود داشت به‌عنوان پیشن‌ران‌های دارای ارجحیت برای جدول ماتریس متقابل انتخاب شده‌اند. در نهایت، با تجزیه و تحلیل اطلاعات به‌دست‌آمده از پرسش‌نامه‌ها پانزده پیشن‌ران به‌عنوان پیشن‌ران‌های تأثیرگذار در آینده انتخابات در ایران انتخاب شد. در جدول ۱، پرسش‌نامه نهایی و میانگین نظرات خبرگانی (تعداد ده نفر از خبرگان که پرسش‌نامه را در مرحله دوم تکمیل کرده‌اند) نشان داده شده است:

جدول ۱. میانگین نمره‌های خبرگانی به پیش‌ران‌های تأثیرگذار در آینده مشارکت سیاسی در ایران

اثرپذیری پیش‌ران‌ها	اثرگذاری پیش‌ران‌ها													
	شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی	جایگاه رهبری نظام	محیط بانبات داخلی	یک‌پارچگی و انسجام ملی	وجودشدن شکاف‌های طبقاتی، حاکمیتی، و نسلی	گفتمان‌های حاکم بر فضای جامعه و انتخابات	سیاست خارجی ایران در قبال فشار خارجی	وضعیت اقتصادی کشور و سطح رفاه عمومی	قوانین انتخاباتی و نهادهای اجرایی و نظارتی آن	میزان کارآمدی یا ناکارآمدی نهادهای تصمیم‌گیری	میزان اعتماد جامعه نسبت به سرنوشت انتخابات	ویژگی شخصیتی کاندیدا و چگونگی عملکرد آنان در گذشته	حضور احزاب و تشکل‌های سیاسی	شعارهای انتخاباتی
شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی	۰	۱	۳	۳	۳	۳	۱	۱	۱	۱	۲	۲	۳	۲
جایگاه رهبری نظام	۱	۰	۳	۳	۲	۲	۲	۳	۳	۲	۲	۱	۲	۱
محیط بانبات داخلی	۲	۲	۰	۲	۱	۲	۳	۳	۲	۲	۱	۲	۲	۱
یک‌پارچگی و انسجام ملی	۲	۲	۳	۰	۱	۲	۳	۱	۱	۲	۳	۲	۲	۲
وجود شکاف‌های طبقاتی، حاکمیتی، و نسلی	۲	۱	۳	۳	۰	۳	۳	۳	۱	۳	۱	۲	۳	۲
گفتمان‌های حاکم بر جامعه و فضای انتخابات	۲	۱	۲	۳	۳	۰	۲	۱	۱	۲	۲	۲	۳	P
سیاست خارجی ایران در قبال فشار خارجی	۲	۲	۳	۳	۲	۳	۰	۳	۱	۳	۱	۱	۲	۲
وضعیت اقتصادی کشور و سطح رفاه عمومی	۲	۱	۳	۳	۲	۳	۲	۰	۱	۳	۱	۲	۳	۲
قوانین انتخاباتی و نهادهای اجرایی و نظارتی آن	۲	۱	۳	۳	۲	۲	۰	۰	۰	۳	۳	۳	۱	۰
میزان کارآمدی یا ناکارآمدی نهادهای تصمیم‌گیری	۲	۲	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۰	۳	۳	۳	۲	۲
میزان اعتماد جامعه نسبت به سرنوشت انتخابات	۲	۱	۳	۳	۱	۳	۱	۱	۲	۰	۰	۲	۲	۲
ویژگی‌های شخصیتی کاندیدا و چگونگی عملکرد آنان در گذشته	۲	۱	۱	۱	۲	۲	۱	۱	۱	۲	۰	۲	۳	۰
حضور احزاب و تشکل‌های سیاسی	۲	۱	۳	۳	۰	۳	۲	۱	۳	۲	۲	۰	۳	۱
شعارهای انتخاباتی	۲	۰	۱	۱	۱	۳	۱	۱	۱	۲	۱	۲	۰	۱
تداوم تهدیدات بیولوژیکی و سلامت جامعه	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۳	۰	۰	۰	۰	۲	۰

همان‌طور که به آن اشاره نموده‌ایم، طیف وسیعی از عوامل در سطوح گوناگون در آینده مشارکت سیاسی در ایران تأثیرگذارند. در این قسمت، تلاش می‌شود به صورت مختصر مهم‌ترین پیش‌ران‌های شناسایی شده توسط خبرگان به منظور ارائه تصویر روشن از هر کدام از آنها مورد بررسی قرار گیرد:

۵. تبیین و تشریح پیش‌ران‌ها

۱.۵ شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی

فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی به همه فضاها، اجتماعی، سازمانی، و فردی در جوامع بشری وارد شده و شیوه زندگی روزمره، کار، و معرفت او را به درجات گوناگون تحت تأثیر قرار داده‌اند. برخورداری از این فناوری‌ها به مثابه وقوع یک «چرخش پارادایمی» در زندگی فردی و اجتماعی انسان است. به تعبیر مانوئل کاستلز، عصر نوین اطلاعات نقاط دور عالم را در شبکه‌های جهانی به هم‌دیگر پیوند می‌دهد، ارتباطات رایانه‌ای مجموعه‌ای از جوامع مجازی را به وجود می‌آورند، و در نتیجه آن، همه ساختارها و فرایندهای مادی و معنوی بشری دگرگون می‌شوند (کاستلز ۱۳۸۰: ۴۸). می‌توان گفت فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات زمینه‌ساز پیدایش نوعی رسانه اجتماعی شده‌اند که توانسته است بسترهای مناسبی را برای تغییرات اجتماعی ایجاد کند. این رسانه، با دارا بودن ویژگی تعاملی و اشتراک‌گذاری، فضای نوینی را در عرصه کنش‌گری ایجاد می‌کند. به عبارت دقیق‌تر، در فضای کنونی، که عصر جهانی شدن و گسترش ارتباطات بر اثر فناوری‌های نوین ارتباطی و اجتماعی است، فرایند تغییر و تحول بر عرصه‌های گوناگون زندگی انسان‌ها از کنترل دولت‌ها و جوامع تاحدودی خارج شده و تحت تأثیر نیروها و عوامل تأثیرگذار از بیرون است. در این میان، شبکه‌های اجتماعی با قابلیت گسترده‌تری و سهولت دسترسی آن در سطوح گوناگون تأثیر زیادی در عرصه‌های گوناگون زندگی انسان‌ها از خود برجای گذاشته‌اند و سبب گسترش دامنه ارتباطات و دسترسی افراد و گروه‌ها به یک‌دیگر می‌شوند (رمضانی و دیگران ۱۳۹۵: ۱۸۷). می‌توان نتیجه گرفت شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان عامل مهم در هدایت تحولات سیاسی-اجتماعی در درون جوامع است. در واقع، این شبکه‌های مجازی از بیرون در امور و وقایع داخلی جوامع تأثیر می‌گذارند و براساس آن در آینده دولت‌ها کنترل خاصی بر عرصه‌های گوناگون سیاسی، اجتماعی، اقتصادی،

فرهنگی، و ... و تحولات به وجود آمده از جمله حوزه مشارکت سیاسی و انتخابات نخواهند داشت. بنابراین، باتوجه به گسترش روزافزون و هرچه بیش تر فناوری های ارتباطی و به دنبال آن، تأثیرگذاری هرچه بیش تر شبکه های اجتماعی در آینده می توان شاهد ایجاد تغییر و تحولات چشم گیر توسط آن ها در عرصه های گوناگون باشیم.

۲.۵ جایگاه رهبری نظام

یکی از ارکان اصلی نظام جمهوری اسلامی ایران ولایت فقیه است، زیرا هم مشروعیت نظام وابسته به آن بوده و هم نقطه اصلی تفاوت بین حکومت اسلامی شیعی و دیگر حکومت ها در مسئله ولایت فقیه است. امام خمینی (ره) ولایت فقیه را رکن اصلی نظام شیعه در دوره غیبت می داند. ولایت فقیه اساس نظم سیاسی دوره غیبت در دستگاه فکری حضرت امام است. به نظر ایشان، «در عصر غیبت ولی امر و سلطان عصر نایبان آن حضرت، که فقیهان جامع الشرایط برای فتوا و قضاوت اند، جانشین آن حضرت در اجرای سیاسات و مسائل حکومتی و سایر امور مربوط به امام معصوم (به جز جهاد ابتدایی) هستند» (فیرحی ۱۳۸۳: ۲۴۴). در نهاد ولایت فقیه، رهبری جامعه اسلامی یا ولی فقیه مجری دستورات الهی است و موظف است جامعه اسلامی را به سمت اهداف و آرمان های دین مبین اسلام هدایت کند. ولی فقیه نقش مهمی در جامعه ایران و در تحولات و هدایت جامعه بعد از انقلاب اسلامی در مقاطع مختلف زمانی داشته است.

ولی فقیه در مقاطع حساس در مواجهه با بحران ها و تحولات با مدیریت و رهبری خود هم به جهت فکری و اندیشه ای و هم به جهت کارکردی و عملیاتی نقش مهم و مؤثری ایفا کرده است. در بحث فکری و اندیشه ای نحوه تأثیرگذاری ولی فقیه در حل بحران ها را از دو بعد می توان مورد بررسی قرار داد. بعد اول مربوط به مبانی مهم و اساسی اندیشه سیاسی شیعیان در عصر غیبت است که براساس آن، ولی فقیه به عنوان جانشین امام عصر محسوب شده و این امر سبب ایجاد مشروعیت دینی و مردمی ولی فقیه و افزایش تأثیرگذاری او در جامعه می گردد. بعد دیگر مربوط به ساختار نظام جمهوری اسلامی ایران و قرار گرفتن ولی فقیه در رأس آن است که با طراحی اصول و راهبردهای کلان جامعه، مسیر فکری و حرکت جامعه به سمت اهداف مورد نظر را طراحی نموده و به عنوان عامل هماهنگ کننده بین قوا و نهادهای گوناگون جامعه عمل می کند. از جنبه کارکردی و عملیاتی نقش ولی فقیه را می توان در ارتباط با وقوع بحران و حوادث و تحولاتی که ثبات نظام را با خطر مواجه

می‌سازند مشاهده نمود. در این میان، ولی فقیه همواره با نقش مدیریتی خود در مواجهه با مسائل گوناگون توانسته به حل آنان پرداخته و مانع از برهم‌خوردن ثبات نظام سیاسی شود. می‌توان گفت ولی فقیه و رهبری در درون جامعه با توجه به کارکردهای مهم و اساسی که در زمینه‌های گوناگون سیاسی - اجتماعی ایفا می‌نماید از نقش اساسی برخوردار بوده و به‌عنوان پیش‌ران مهم در تحولات آینده در حوزه سیاسی از جمله مشارکت سیاسی و انتخابات محسوب می‌گردد.

۳.۵ محیط باثبات داخلی

واژه «stability» معادل ثبات و استواری است از ریشه «stable» به معنی چیزی است که حرکت نمی‌کند، نمی‌افتد، و تغییر نمی‌یابد. ثبات یا استواری اجتماعی به لحاظ اصطلاحی یعنی توانایی یک نظام برای بازگشت به حالت توازن پس از پشت‌سرگذاشتن اختلال. در نظریات جامعه‌شناختی تعابیری از قبیل نظم، ایستایی، و استواری اجتماعی مترادف ثبات سیاسی - اجتماعی به کار می‌رود (بیٹس ۱۳۷۵: ۷۹۲). از نظر کلاود آکه (Claude Ake)، ثبات سیاسی - اجتماعی به معنای منظم بودن جریان تعاملات سیاسی و اجتماعی است. درجایی که تعاملات سیاسی و اجتماعی نامنظم باشد نظام سیاسی بی‌ثبات و درجایی که تعاملات منظم باشد نظام سیاسی باثبات است؛ از این رو، این ثبات تا زمانی تداوم دارد که کنش‌گران سیاسی به‌طور معمول و متداول رفتار نمایند. کنش‌های بی‌ثبات‌کننده سیاسی - اجتماعی رفتارهایی هستند که در چهارچوب تعاملات نامنظم قرار دارند و همه کنش‌ها و تعاملات سیاسی، که نامنظم و بی‌قاعده نباشند، ایجادکننده ثبات نظام هستند (Ake 1964: 586-587).

برای ثبات سیاسی - امنیتی می‌توان شاخصه‌هایی مطرح نمود. مهم‌ترین شاخصه‌هایی که می‌توان برای این مفهوم در نظر گرفت شامل مشروعیت سیاسی، تداوم، و کارآمدی است. بر این اساس، اگر مردم یک جامعه برای حاکمان آن جامعه حق حکومت کردن قائل شده، از تصمیم‌گیری‌های آنان پیروی نمایند، و با سیستم سیاسی جامعه همراه باشند، آن نظام سیاسی از مشروعیت برخوردار است. وجود مشروعیت سیاسی رابطه مستقیمی با ثبات سیاسی در یک جامعه دارد. جامعه باثبات جامعه‌ای است که مشروعیت آن جامعه، حاکمان، و سیاست‌های آن مورد قبول اکثریت افراد جامعه باشد. تداوم را می‌توان تحت عنوان قاعده‌مندی یاد کرد. تداوم به معنای وضعیتی است که رفتارهای حکومت و محیط نهادی آن در آینده قابل پیش‌بینی دچار تغییرات اساسی نمی‌شود. همین امر سبب می‌شود تا مردم و

فعالان سیاسی، اقتصادی، و اجتماعی بتوانند برنامه‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت، و حتی بلندمدت خود را بدون نگرانی از تغییرات ناگهانی قوانین طرح و پی‌گیری نمایند. هم‌چنین، با توجه به ثبات ایجاد شده زمینه اعتماد مردم به دولت فراهم شده و سبب مشارکت بیش‌تر مردم و در نتیجه افزایش توسعه سیاسی می‌شود. از طرفی، همین اعتماد، که به مشارکت بیش‌تری می‌انجامد، بستر مناسبی را برای رقابت مسالمت‌آمیز و انتقال مسالمت‌آمیز قدرت فراهم می‌سازد (فیروزآبادی ۱۳۹۱: ۵۳). می‌توان گفت با تداوم ایجاد شده در سیاست‌ها، برنامه‌ها، و رفتارهای حکومت در درازمدت اعتماد مردم به حکومت و نظام سیاسی - اجتماعی افزایش یافته و با به وجود آمدن اعتماد در میان مردم زمینه برای به وجود آمدن ثبات سیاسی فراهم می‌شود. از این رو، ثبات سیاسی - اجتماعی یکی از شاخصه‌های مهم و اساسی هر جامعه است که در بقای آن نقش مهم و محوری ایفا می‌نماید.

۴.۵ یک پارچگی و انسجام ملی

یک پارچگی و انسجام ملی زمانی پدید می‌آید که فرد در یک جامعه از لحاظ قوانین، ارزش‌ها، و هنجارهای اجتماعی خود را متعلق به آن جامعه بداند و از هرگونه حرکت‌های خودمحرانه اجتناب نماید. در این صورت، می‌توان به عوامل و مؤلفه‌های ساختاری و کارگزاری مختلفی از قبیل دین، فرهنگ، هویت‌های افراد جامعه، رهبری جامعه، ارزش‌های اجتماعی، و ... در پیدایی یا تقویت هم‌بستگی و انسجام ملی اشاره کرد (تقوی رفسنجانی ۱۳۹۳: ۹۳). از این رو، انسجام یا هم‌بستگی مقوله‌ای است سیال، نسبی، از پایین، و خودجوش و با هم‌فکری، هم‌یاری، و هماهنگی داوطلبانه و حضور عامه شهروندان در انجام وظایفی که در حیطه‌های گوناگون مناسبات فرهنگی، مذهبی، اجتماعی، اقتصادی، و سیاسی پیش روی شهروندان قرار می‌گیرد. انسجام اجتماعی با زوال اعتماد اجتماعی، احساس نبود منزلت اجتماعی و احساس محرومیت، کاهش وفاداری به توافقات ضمنی، و ... رو به زوال می‌رود و بقا و تداوم حیات سیاسی جامعه را به مخاطره می‌افکند (صالحی امیری ۱۳۸۸: ۱۳۴). می‌توان نتیجه گرفت، هم‌بستگی و انسجام احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند و متضمن وجود اندیشه یک وظیفه یا الزام متقابل است. در صورت کاهش و یا از میان رفتن این احساس در بین گروه‌ها و جریانات سیاسی موجود در جامعه بر اثر مسائلی از قبیل افزایش ناکارآمدی نظام سیاسی در حل مسائل و معضلات نظام، ایجاد تفرقه و اختلاف در مناطق قومی و

زبانی موجود در جامعه، افزایش دامنه اختلافات بین جریانات سیاسی و رهبران فکری و سیاسی جامعه زمینه برای بروز بحران سیاسی در عرصه داخلی فراهم می‌گردد و در بخش‌های مختلف نظام سیاسی از جمله حوزه انتخابات و مشارکت سیاسی تأثیر می‌گذارد.

۵.۵ وجود شکاف‌های طبقاتی، حاکمیتی، و نسلی

مفهوم شکاف در جامعه‌شناسی سیاسی معاصر عموماً برای اشاره به آن دسته از تمایزات و تفاوت‌های پایداری مورداستفاده قرار می‌گیرد که در ساخت اجتماعی، ساخت آگاهی (ذهنی)، و ساخت سیاسی وجود دارد (بشیریه ۱۳۸۰: ۳۹). هر فرد ایرانی به دلیل تفاوت‌ها و تمایزهای عدیده‌ای که با دیگر افراد جامعه دارد طبعاً با شکاف‌های اجتماعی گوناگونی روبه‌روست. تک‌تک افراد به دلیل تفاوت در خلق و خوی شخصی، باورها و اعتقادات، شیوه معیشت، شغل و پایگاه اجتماعی، محیط زندگی، ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی نظیر نژاد، زبان، و حتی به لحاظ سنی و جنسیتی از یک‌دیگر متمایزند و این تفاوت‌ها نه تنها پدیده‌ای منفی نیست، بلکه زمینه‌ای است برای شناخت بهتر و عاملی مؤثر است برای تحرک و تکامل اجتماعی. مانند دیگر جوامع، شکاف‌های اجتماعی در ایران از نظر ضرورت تکوین در قالب شکاف‌های ساختاری و تاریخی قابل بررسی است. در جامعه ایران، همواره به تبع نوعی تقسیم کار شکاف طبقاتی وجود داشته است و این شکاف مانند تمایزهای جنسیتی و سنی ویژگی پایداری جامعه ایران بوده است، اما این شکاف‌ها تا پیش از آغاز فرایند مدرنیزاسیون نقش مؤثری در حیات کشور نداشتند. شکاف‌های تاریخی نظیر شکاف‌های قومی، مذهبی، و ...، که حتی در دوران سنتی نیز وجود داشتند، نه تنها با شروع فرایند مدرنیزاسیون از بین نرفتند، بلکه به دلیل بروز ناهنجاری‌های اجتماعی ناشی از دوران گذار بیش‌ازپیش تقویت شدند. بنابراین، دوگانگی سنت و مدرنیته را می‌توان مهم‌ترین زمینه فکری تقویت شکاف‌های اجتماعی (اعم از ساختاری و تاریخی) در ایران دانست (خلیلی ۱۳۹۴: ۵۶-۵۷). بدین ترتیب، شکاف‌های موجود در هر جامعه عاملی مهم و تأثیرگذار در فرایند تحولات سیاسی اجتماعی است، تاجایی که اگر شدت و میزان آن در جامعه‌ای بیش‌ازپیش افزایش یابد، آثار و پی‌آمدهای عمده‌ای از خود برجای می‌گذارد. بخش مشارکت سیاسی و از جمله انتخابات نیز از جمله مسائلی است که از این موضوع متأثر است، زیرا بین شرکت مردم در انتخابات و مشارکت سیاسی و میزان رضایت آنان از شرایط موجود رابطه مستقیمی وجود دارد. بنابراین، اگر شکاف‌های موجود در جامعه

از جمله شکاف بین حاکمیت و مردم، شکاف طبقاتی (فقیر و غنی)، و هم‌چنین شکاف نسلی (پیر و جوان) گسترش یابد به همان میزان در میزان مشارکت مردم و نقش آنان در فرایند انتخابات تأثیر خواهد گذاشت.

۶.۵ گفتمان‌های حاکم بر جامعه و فضای انتخابات

پیروزی انقلاب اسلامی ایران و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی سبب مطرح‌شدن و در اولویت‌قرارگرفتن برخی اهداف، شعارها، و اولویت‌ها به‌منظور تحکیم پایه‌های نظام و تلاش برای حفظ و بقای نظام سیاسی گردید. با توجه به دوره‌های مختلف در دوران جمهوری اسلامی، گفتمان‌های سیاسی مختلف نیز بروز و ظهور کرده است. این گفتمان‌ها از درون ابرگفتمان انقلاب اسلامی سر برآورده‌اند. هر یک از این گفتمان‌ها، به‌عنوان نظام معنایی متمایز، مفاهیم بنیادی و اساسی سیاست داخلی و خارجی را در بستر گفتمانی خود بازتعریف و بازسازی کردند. بنابراین، در طول بیش از سه دهه گذشته، گفتمان‌های مختلف سیاسی ظهور کردند که به‌صورت مختلفی سیاست داخلی و خارجی جمهوری اسلامی را تحت تأثیر قرار دادند (دهقانی فیروزآبادی ۱۳۸۸: ۱۸). به‌تناسب دوره‌های مختلف مذکور، چند گفتمان و جریان سیاسی را می‌توان شناسایی کرد:

دوره	سال	گفتمان
انتقال و گذار	۱۳۵۷-۱۳۶۰	ملی‌گرایی لیبرال
تثبیت نظام	۱۳۶۰-۱۳۶۸	آرمان‌گرایی (ارزش‌محوری)
بازسازی	۱۳۶۸-۱۳۷۶	توسعه و سازندگی
ثبات	۱۳۷۶-۱۳۸۴	اصلاحات و توسعه سیاسی
افراط‌گرایی	۱۳۸۴-۱۳۹۲	اصول‌گرایی عدالت‌محور
اعتدال‌محوری	۱۳۹۲-۱۳۹۹	اعتدال

می‌توان گفت نوع گفتمان سیاسی حاکم بر جامعه و تغییر و تحولات صورت‌گرفته در آن به‌عنوان عاملی مهم و اساسی در شکل‌دهی به جریان‌ات سیاسی و حتی شکل‌گیری جریان‌ات سیاسی نوپدید در عرصه سیاست است و با توجه به تغییر و تحولات صورت‌گرفته در گفتمان‌های حاکم در هر دوره تغییراتی را در فرایند انتخابات و میزان مشارکت و همراهی مردم با این مقوله از جهت همراهی با گفتمان حاکم یا عدم همراهی آنان خواهیم داشت.

۷.۵ سیاست خارجی ایران در برابر فشارهای خارجی

از جمله پیشن‌ران‌های دیگر تأثیرگذار در حوزه جریان‌های سیاسی در زمینه اقتصاد محدودیت اقتصادی خارجی در این زمینه است. از جلوه‌های بارز این محدودیت‌ها تحریم است. تحریم‌های بین‌المللی مرحله بعد از دیپلماسی و قبل از حمله نظامی است که در اختیار دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی برای پیش‌برد سیاست‌هایشان قرار دارد. نظام بین‌الملل همواره از اعمال تحریم علیه کشورهایی که رویه‌ای موازی با هنجارهای آنان در پیش می‌گیرند امتناع نموده است و برعکس کشوری که به خاطر اعتقاد به یک‌سری ارزش‌ها و هنجارهای خاص متفاوت از خواسته نظام بین‌الملل عمل نماید همیشه مورد غضب نظام بین‌الملل بوده است. از جمله این کشورها جمهوری اسلامی ایران است که به‌ویژه بعد از وقوع انقلاب اسلامی ایران و با درپیش گرفتن موضعی تجدیدنظرطلبانه در قبال مناسبات نظام بین‌الملل در معرض تحریم‌های متعددی قرار داشته است (عیوضی ۱۳۹۳: ۱۳۲).

در سال‌های اخیر، باتوجه به گسترش فعالیت‌های هسته‌ای ایران، تحریم‌های زیادی از سوی کشورهای اروپایی و آمریکا در زمینه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، و ... در ارتباط با ایران وضع گردید که تأثیرات مهمی در عرصه‌های گوناگون از خود برجای گذاشت. تحریم‌ها می‌تواند به‌عنوان عامل مهمی در ایجاد این بحران باشد. باتوجه به تأثیر آن در حوزه‌های مختلف زندگی سیاسی- اجتماعی مردم جامعه، این امر در افزایش نارضایتی نسبت به نظام سیاسی و نفوذ آن در جامعه بسیار تأثیرگذار است. در وضعیت تحریم، باتوجه به محدودیت‌هایی که در زمینه‌های مختلف برای افراد و گروه‌های گوناگون سیاسی- اجتماعی جامعه وضع می‌شود، سبب می‌شود کارآمدی نظام سیاسی کاهش یابد، زیرا باتوجه به محدود بودن دامنه نفوذ و تأثیرگذاری کشور در عرصه جهانی و منطقه‌ای از بسیاری از کارکردهای آن کاسته می‌شود. تأثیر این امر مخصوصاً در جوامع در حال توسعه، که وابستگی عمده‌ای به اقتصاد و بازار جهانی دارند، بسیار بارز و برجسته است. تمامی موارد مطرح شده در بالا هر یک به‌نحوی در فرایند انتخابات، میزان مشارکت مردم، و همچنین رضایت آنان از نظام سیاسی و عملکرد آن تأثیر خواهد گذاشت.

۸.۵ وضعیت اقتصادی کشور و سطح رفاه عمومی

یکی دیگر از شاخصه‌هایی که از آن می‌توان به‌عنوان عامل تأثیرگذار در مشارکت سیاسی در ایران نام برد درباره وضعیت اقتصادی کشور و به همان اندازه کیفیت و سطح زندگی

مردم آن جامعه است. البته، این امر ارتباط نزدیکی با رضایت و نارضایتی مردم از وضع موجود دارد. به عبارتی، اگر بر اثر اتخاذ سیاست‌های درست، راه‌بردی، و کارآمد دست‌اندرکاران و سیاست‌گذاران مردم یک جامعه و کشوری از لحاظ اقتصادی در شرایط مناسب به سر ببرند، رضایت آنان از وضع موجود افزایش یافته و به همان اندازه خود را نسبت به وقایع و تحولات کشور مسئول می‌دانند. از جمله این حوزه‌ها مشارکت سیاسی است. از دید جامعه‌شناسی سیاسی بین میزان شرکت مردم در عرصه سیاسی از جمله انتخابات و رضایت آنان از نظام سیاسی رابطه مستقیم وجود دارد. به عبارتی، زمانی که مردم از لحاظ اقتصادی در وضعیت خوبی به سر ببرند و سطح رفاه عمومی در جامعه به همان اندازه بالا باشد، مردم نسبت به وقایع و رخدادها پیش روی خود حساس می‌شوند و در غیر این صورت نوعی بی‌اعتمادی و بی‌تفاوتی نسبت به وقایع درون کشور در بین آنان به وجود می‌آید. این امر ضرورت توجه هرچه بیشتر تصمیم‌گیرندگان در کشورها از جمله جوامع جهان سوم به اوضاع اقتصادی و معیشتی مردم جامعه را افزایش می‌دهد تا بر همان اندازه حس تعهد و مسئولیت‌پذیری در میان مردم و میزان تأثیرگذاری آنان تقویت شود.

۹.۵ میزان کارآمدی یا ناکارآمدی نهادهای تصمیم‌گیر

کارآمدی به معنای قابلیت و توانایی اداره هر کشور توسط مدیران و کارگزاران شایسته آن است. عملکرد ساختار سیاسی و میزان کارآمدی یا ناکارآمدی آن می‌تواند در میزان مشروعیت آن نظام سیاسی بین مردم و به همان اندازه تأثیرگذاری آنان در جریان‌ها و رخدادهای سیاسی اجتماعی تأثیرگذار باشد. هرچه کارآمدی و عملکرد نظام سیاسی چه در عرصه داخلی و چه در عرصه خارجی بیش‌تر باشد، به همان اندازه میزان مشروعیت و رضایت آنان از نظام سیاسی و تعهدپذیری آنان نسبت به امور و وقایع مهم کشور از جمله انتخابات افزایش می‌یابد و برعکس. این امر ضرورت توجه هرچه بیشتر نظام سیاسی در اتخاذ تصمیمات درست و راه‌بردی در عرصه‌های گوناگون اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، و ... را ایجاب می‌نماید، در غیر این صورت و با افزایش نارضایتی و عدم هم‌راهی مردم، نظام سیاسی یکی از پایه‌های قدرت خود را از دست می‌دهد و در درازمدت با بروز کوچک‌ترین رخداد و خطری در معرض نابودی قرار می‌گیرد.

۱۰.۵ قوانین انتخاباتی و نهادهای اجرایی و نظارتی آن

قوانین انتخاباتی شامل مجموعه قوانینی است که درباره چهارچوب انتخابات و نحوه برگزاری آن وضع می‌شود. در جمهوری اسلامی ایران، وزارت کشور و شورای نگهبان متولی امور مربوط به انتخابات می‌باشند. از آن‌جا که انتخابات در ایران در سطوح مختلفی از جمله ریاست‌جمهوری، مجلس شورای اسلامی، و شوراهای اسلامی شهر و روستا انجام می‌شود، قوانین مربوط به هر یک از آن‌ها تاحدودی متفاوت است. این قوانین انتخاباتی شامل این‌که چه کسانی می‌توانند انتخاب کنند، چه کسانی می‌توانند نامزد انتخابات شوند، چهارچوب و محدودیت‌های مبارزه انتخاباتی شامل چه مواردی است، روش و فرایند رأی‌دادن (مستقیم، الکترونیکی، و ...) به چه صورت است، و حتی در مورد چگونگی شمارش آرا و اعلام نتایج است. به‌عنوان مثال، در انتخابات ریاست‌جمهوری کسانی که می‌خواهند کاندید شوند باید واجد خصوصیات و شرایطی باشند که ممکن است با شرایط کسانی که در انتخابات مجلس شورای اسلامی و یا حتی شوراهای اسلامی شرکت می‌کنند متفاوت باشد. حتی در نحوه گزینش نهایی کاندیدا توسط شورای نگهبان نیز تفاوت‌هایی وجود دارد، به‌عنوان مثال میزان حساسیت نسبت به سابقه عملکردی و گذشته کاندیدا در انتخابات ریاست‌جمهوری و حتی مجلس شورای اسلامی به‌مراتب بیشتر از شوراهای اسلامی است. بدین ترتیب، مجموعه قوانین حاکم بر فرایند انتخابات در ایران و نحوه برگزاری آن از جمله فاکتورهایی است که در کیفیت برگزاری و تحولات مرتبط با آن تأثیرگذار است.

۱۱.۵ میزان اعتماد جامعه به سرنوشت انتخابات

اعتماد مبنای بسیاری از تعاملات و کنش‌های روزمره چه در زمینه ارتباطات میان‌فردی و چه در حوزه ارتباطات اجتماعی بین گروه‌هاست. اعتماد سیاسی مجموعه نگرش‌های مثبت نسبت به مسائل سیاسی است که این مسائل هم رژیم سیاسی و هم سردم‌داران قدرت در جامعه را شامل می‌شود (دانش‌فرد و ادیب‌زاده ۱۳۹۵: ۱۲۴). می‌توان گفت اعتماد افراد جامعه نسبت به نظام سیاسی و عملکرد آن عاملی مهم و اساسی در ثبات و بقای بیش‌تر آن نظام سیاسی است. در بیش‌تر جوامع و نظام‌های سیاسی، باتوجه‌به عواملی از قبیل نبود سرمایه اجتماعی، عدم کارآیی مناسب نهادها و مراکز گوناگون سیاسی، اجتماعی، و ...، عدم

پاسخ‌گویی، برآورده‌نکردن انتظارات عمومی جامعه، و ... میزان اعتماد مردم نسبت به نظام سیاسی و عملکرد آن در معرض تغییر و دگرگونی بوده و تاجایی که در بسیاری از جوامع این میزان کاهش چشم‌گیری داشته است. از جمله عرصه‌هایی که در زمینه افزایش اعتماد مردم به نظام سیاسی و عملکرد آن تأثیر دارد حوزه مشارکت سیاسی از جمله انتخابات و نحوه برگزاری آن است. به عبارتی، برگزاری انتخابات سالم و به‌دوراز هرگونه تقلب یکی از جلوه‌های بارز دموکراسی است. بین کیفیت برگزاری انتخابات و میزان مشارکت سیاسی رابطه‌ای مستقیم وجود دارد، به این معنا که اگر عملکرد نظام سیاسی به‌گونه‌ای باشد که مردم احساس کنند انتخابات به‌صورت کاملاً قانونی و به‌دوراز هرگونه تقلب برگزار شده و شرکت آنان در انتخابات تأثیر مستقیمی در نتیجه انتخابات دارد، به همان اندازه مشارکت آنان در انتخابات افزایش می‌یابد و درمقابل، کیفیت پایین برگزاری انتخابات و بروز تقلب‌های انتخاباتی ممکن است نارضایتی و مخالفت جریان‌ها و گروه‌های سیاسی را در پی داشته باشد و به همان میزان مشارکت سیاسی افراد و جریان‌ها را در انتخابات کاهش دهد.

۱۲.۵ ویژگی‌های شخصیتی کاندیدا و چگونگی عملکرد آنان در گذشته

یکی دیگر از مؤلفه‌های تأثیرگذار در انتخابات به افراد و شخصیت‌های سیاسی و یا همان کاندیداهای شرکت‌کننده در انتخابات مرتبط است. اگر نام‌زدهای انتخاباتی سابقه و عملکرد قابل توجهی در سمت‌ها و مسئولیت‌های کلیدی قبلی خود داشته باشند، تاجایی که ذهنیت و نگرش افراد، گروه‌ها، و جریان‌های سیاسی نسبت به آنان و عملکردشان مبنی بر این باشد که می‌توانند با انتخاب خود تأثیر مثبتی در بهبود شرایط در آینده داشته باشند، انگیزه بیشتری برای شرکت در انتخابات و تلاش برای تأثیرگذاری در نتیجه آن با رأی‌دادن به کاندیدای موردنظر دارند. عکس این قضیه نیز صادق است، به این معنا که اگر سابقه مدیریتی و عملکرد گذشته کاندیداهای شرکت‌کننده به‌گونه‌ای باشد که افراد و جریان‌های سیاسی را به این نتیجه برساند که مشارکت و یا عدم مشارکت آنان در انتخابات تأثیری در بهبود شرایط آنان در آینده ندارد، انگیزه آنان برای شرکت در انتخابات از بین می‌رود.

۱۳.۵ حضور احزاب و تشکل‌های سیاسی

احزاب و تشکل‌ها یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در زندگی جوامع محسوب می‌شوند و به‌عنوان یکی از مؤثرترین نهادهای تأثیرگذار در روندهای تصمیم‌گیری و اجرایی کشور

بوده و به‌عنوان حلقهٔ رابط بین مردم و حاکمیت سیاسی عمل می‌کنند. احزاب و تشکل‌های سیاسی رابطهٔ تنگاتنگی با کلیهٔ وجوه سیاست و به‌ویژه مشارکت سیاسی و انتخابات دارند. احزاب سیاسی با سازمان‌دادن به اندیشه‌ها و گرایش‌های سیاسی موجود در جامعه در عین حال که عامل تقسیم‌کردن و متشکل‌ساختن مردم به شاخه‌ها و بخش‌های گوناگون‌اند عامل نزدیک‌کردن و تلفیق نمودن خرده‌گرایش‌های فردی و اجتماعی در قالب دکت‌ترین‌ها، ایدئولوژی‌ها، و نظام‌های اندیشه‌ای کم‌وبیش منسجم می‌باشند. این معنی طبعاً به مبارزه‌های انتخاباتی ابعاد عمیق‌تری می‌بخشد. هم‌چنین، انتخابات حزبی بر انتخابات بدون حزب برتری دارد، چراکه در صورت نخست، تعداد نام‌زدهای انتخابات معقول‌تر خواهد بود و این امر خود از پراکندگی آرای شهروندان جلوگیری به‌عمل می‌آورد و قدرت نمایندگی منتخبان را افزایش خواهد داد، درحالی‌که اگر احزاب وجود نداشته باشند، شهروندان هم از حیث نام‌زدی و هم از جهت رأی‌دادن دچار پراکندگی می‌شوند و عمل رأی‌دادن به‌جای این‌که بر مأخذ برنامهٔ سیاسی یا فکر و اندیشهٔ مرامی و مسلکی باشد، برپایهٔ وابستگی به شخصیت‌ها و لزوماً احساسی و سطحی خواهد بود (زیباکلام و مقتدایی ۱۳۹۳: ۱۳). بنابراین، نوع جریان‌ها و گروه‌های سیاسی حاکم بر جامعه و نحوهٔ صورت‌بندی و آرایش آن‌ها و نوع مطالبات و خواسته‌های آنان از نظام سیاسی به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر داخلی در مشارکت سیاسی است.

۱۴.۵ تداوم تهدیدات بیولوژیکی و سلامت جامعه

جهان امروزی همواره در معرض تغییر و تحولات و رخدادهای جدیدی است که زندگی بشر را با دگرگونی و تحولات گسترده‌ای روبه‌رو می‌نماید. یکی از این روی‌دادهای شروع و گسترش جدیدی از بیماری همه‌گیر با نام کووید ۱۹ است که در سال ۲۰۱۹ از چین آغاز و به‌سرعت در تمام جهان گسترش یافت. این ویروس تأثیرات همه‌جانبه‌ای در زندگی بشر در ابعاد گوناگون سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، و ... داشته است. در حوزهٔ مشارکت سیاسی و انتخابات نیز می‌توان شاهد اثرگذاری این موضوع باشیم. از آن‌جاکه به‌دنبال شیوع این بیماری عدم حضور در اجتماعات و اعمال محدودیت‌ها از جمله قرنطینه به‌منظور مقابله با آن در دستورکار قرار گرفت، در فرایند انتخابات نیز این امر می‌تواند به‌عنوان عامل تأثیرگذار در میزان مشارکت مردم باشد و هم‌چنین، می‌تواند زمینه را برای برگزاری انتخابات غیرمستقیم، که نیاز به حضور مردم در پای صندوق‌های رأی

نباشد، افزایش دهد. به عنوان مثال، در انتخابات ریاست جمهوری ۲۰۲۰ آمریکا، که در اوج شیوع این بیماری برگزار شد، تعداد قابل توجهی از آرا در ایالت‌های مختلف مربوط به آرای پستی بود که قبل از زمان انتخابات ارسال شده بودند. بنابراین، تداوم این وضعیت و تازمانی که مواردی مشابه آن در جهان وجود داشته باشد که در سلامت مردم تأثیرگذار باشد ممکن است برگزاری انتخابات و همچنین نتایج آن را به سمت وسوی جدید سوق دهد.

۱۵.۵ شعارهای انتخاباتی

شعارهای انتخاباتی کاندیداهای شرکت‌کننده در انتخابات از جمله فاکتورهای دیگر مؤثر در انتخابات است. در هر دوره از انتخابات، ممکن است با توجه به اولویت‌ها و مسائل مطرح در نظام سیاسی برخی از موضوعات به عنوان موضوعات کلیدی و مهم برای آن نظام سیاسی و جامعه مطرح باشد که در این راستا، هریک از کاندیداها تلاش می‌کنند برنامه‌ها و اولویت‌های مهم خود برای حل مسائل مطرح در جامعه را ارائه نمایند. بر همین اساس، نوع شعارهای انتخاباتی هر کاندیدا و راه‌کارها و برنامه‌های پیش‌نهادی هریک از آنان به عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار در میزان مشارکت مردم و انتخاب کاندیداهای سیاسی با طیف و یا گرایش سیاسی خاص است.

۶. تحلیل داده‌ها با نرم‌افزار میک‌مک

در جدول ۲، امتیازات هریک از پیش‌ران‌های به دست آمده در ردیف‌ها و ستون‌های جدول ماتریس متقاطع نشان داده شده است. بر اساس تحلیل نرم‌افزاری پیش‌ران‌های عملکرد ساختار سیاسی و میزان کارآمدی و ناکارآمدی سیستم، عمیق‌تر شدن شکاف‌های طبقاتی، حاکمیتی، و نسلی، وضعیت اقتصادی کشور و سطح رفاه عمومی، جایگاه رهبری نظام، و مسئله فشارهای خارجی و تحریم‌ها بیش‌ترین تأثیرگذاری در حوزه اثرگذاری در میان پانزده پیش‌ران انتخاب شده را داشته‌اند و در حوزه اثرپذیری پیش‌ران‌ها هم ثبات سیاسی - امنیتی کشور، یک‌پارچگی و انسجام ملی، گفتمان‌های حاکم بر جامعه، و فضای انتخابات و شعارهای انتخاباتی به ترتیب بیش‌ترین تأثیر را پذیرفته‌اند.

جدول ۲. امتیازبندی پیش‌ران‌های تأثیرگذار در آینده انتخابات در ایران

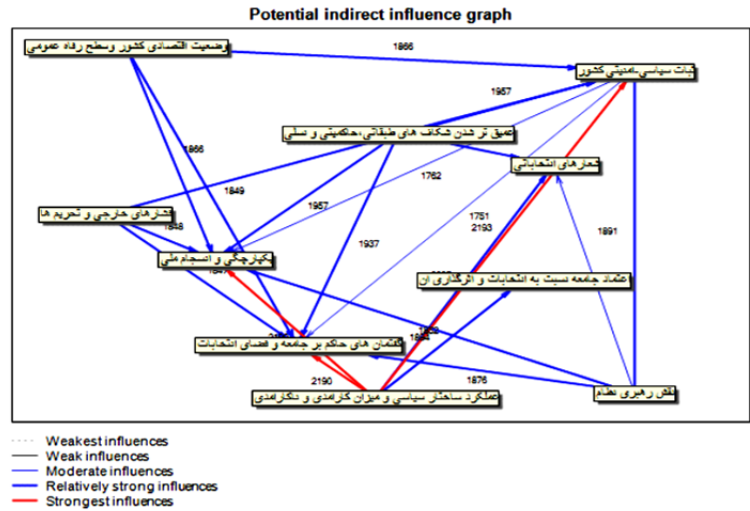
N°	variable	total number of rows	total number of columns
1	شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی	28	27
2	جایگاه رهبری نظام	30	18
3	محیط باثبات داخلی	28	36
4	یک‌پارچگی و انسجام ملی	27	36
5	وجود شکاف‌های طبقاتی، حاکمیتی، و نسلی	32	25
6	گفتمان‌های حاکم بر جامعه و فضای انتخابات	25	35
7	سیاست خارجی ایران در برابر فشارهای خارجی	29	25
8	وضعیت اقتصادی کشور و سطح رفاه عمومی	30	24
9	قوانین انتخاباتی و نهادهای اجرایی و نظارتی آن	24	17
10	میزان کارآمدی و ناکارآمدی نهادهای تصمیم‌گیری	36	28
11	اعتماد جامعه نسبت به سرنوشت انتخابات	24	29
12	ویژگی‌های شخصیتی کاندیدها و عملکرد آنان در گذشته	19	17
13	حضور احزاب و تشکل‌های سیاسی	27	27
14	شعارهای انتخاباتی	18	33
15	تداوم تهدیدات بیولوژیکی و سلامت جامعه	18	18
	Totals	395	395

برای تحلیل پیش‌ران‌ها، لازم است متغیرهایی که در این نرم‌افزار و تحلیل‌های آن رایج است تبیین گردند. در تحلیل‌های انجام‌شده براساس نرم‌افزار میک‌مک پنج دسته از متغیر مطرح می‌شوند. دسته اول متغیرها متغیرهای تأثیرگذار هستند که در قسمت شمال غربی نمودار نمایش داده می‌شوند. این متغیرها ورودی محسوب می‌شوند که از جنس متغیرهای محیطی به‌شمار می‌روند و در زمره بحرانی‌ترین مؤلفه‌ها قرار می‌گیرند. دسته دوم متغیرها متغیرهای دوجهبی هستند که در ناحیه شمال شرقی نمودار نمایش داده می‌شوند. این متغیرها هم‌زمان به‌صورت بسیار تأثیرگذار و بسیار تأثیرپذیر عمل می‌نمایند و ماهیتاً با عدم پایداری آمیخته است. دسته سوم متغیرهای تأثیرپذیر یا وابسته هستند که در ناحیه جنوب شرقی نمودار قرار می‌گیرند. این طیف از متغیرها دارای تأثیرگذاری پایین و تأثیرپذیری بالا هستند و از متغیرهای تأثیرگذار و دوجهبی به‌شدت تأثیر می‌پذیرند. دسته چهارم متغیرهای مستقل یا مستثنی هستند که در قسمت جنوب غربی نمودار نمایش داده می‌شوند. این متغیرها، که خود به سه دسته تقسیم می‌شوند، کم‌ترین تأثیرپذیری و تأثیرگذاری را در سیستم دارند. متغیرهای تنظیمی دسته پنجم متغیرها هستند که در مرکز نمودار قرار

نمودار ۵. تأثیر غیرمستقیم پیشن‌ران‌ها در یک‌دیگر

۱.۶ دسته‌بندی پیشن‌ران‌ها و نتایج حاصله از تحلیل نرم‌افزار

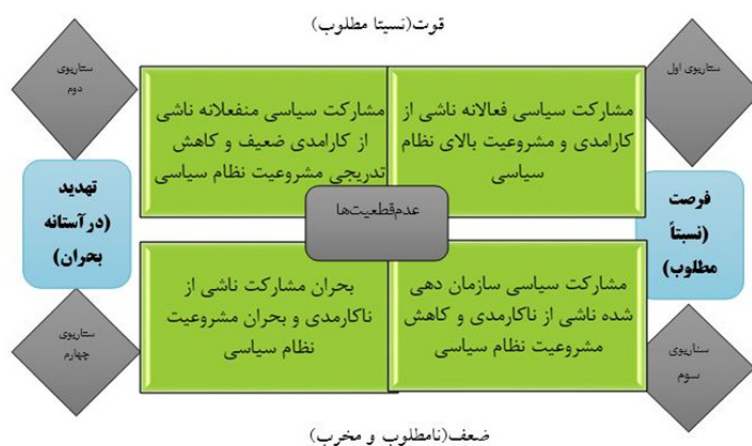
برای مشخص کردن پیشن‌ران‌های کلیدی، که اثرگذاری بسیار زیادی در روندهای آینده و سناریوها خواهند داشت، پس از تحلیل نرم‌افزار میک‌مک و شناسایی پیشن‌ران‌ها در سه حوزه (دارای تأثیر مستقیم، پیشن‌ران‌های دارای تأثیر غیرمستقیم، و پیشن‌ران‌های دارای تأثیر غیرمستقیم بالقوه) نسبت به دسته‌بندی آن‌ها اقدام گردید. پیشن‌ران‌هایی که در هر سه حوزه دارای اشتراک و تکرار بودند به‌عنوان پیشن‌ران‌های کلیدی آینده مشارکت سیاسی در ایران شناسایی شدند و سایر پیشن‌ران‌هایی که فقط در حوزه دارای تأثیر غیرمستقیم و بالقوه اشتراک داشته‌اند به‌عنوان پیشن‌ران‌های کم‌تر استراتژیک شناسایی شده‌اند. پیشن‌ران‌ها و یا متغیرهای تنظیمی نیز به‌علت قرارگرفتن از ابتدا در محیط نرم‌افزاری و براساس نمودار شماره و هم‌چنین به‌علت عدم تکرار در هیچ‌یک از این سه حوزه به‌عنوان متغیرهای تنظیمی پیشن‌ران‌ها، سناریوهای آینده انتخابات در ایران ترسیم گردیده است. با توجه به نتایج و داده‌های به‌دست‌آمده از خبرگان و تحلیل نرم‌افزار در مجموع چهار سناریو برای آینده مشارکت سیاسی در ایران ترسیم شد که در جدول زیر وضعیت هر یک از پیشن‌ران‌ها و وضعیت آنان براساس سه شاخص نسبتاً مطلوب، در آستانه بحران، و نامطلوب و مخرب در هر یک از سناریوهای چهارگانه موردبررسی قرار گرفت:

جدول ۳. وضعیت و نقش پیش‌ران‌ها در سناریوهای چهارگانه

وضعیت و نقش پیش‌ران‌ها					نام پیش‌ران	سناریوها
سناریوی مشارکت چهارم: بحران مشارکت	سناریوی سوم: مشارکت سیاسی سازمان‌دهی شده	سناریوی دوم: مشارکت سیاسی متفعلانه	سناریوی اول: مشارکت سیاسی فعالانه	پیش‌ران‌ها		
نامطلوب و مخرب	نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	میزان کارآمدی / ناکارآمدی نهادهای تصمیم‌گیر	پیش‌ران‌های کلیدی (استراتژیک)	
نامطلوب و مخرب	نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	وضعیت اقتصادی کشور و سطح رفاه عمومی		
نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	اعتماد جامعه نسبت به سرنوشت انتخابات		
نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	در آستانه بحران	در آستانه بحران	محیط باثبات داخلی		
نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	جایگاه رهبری نظام		
نامطلوب و مخرب	نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	سیاست خارجی ایران در برابر فشارهای خارجی		
نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	گفتمان‌های حاکم بر جامعه و فضای انتخابات		
نامطلوب و مخرب	نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	وجود شکاف‌های سیاسی، جنسیتی، و ...		
نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	یک‌پارچگی و انسجام ملی		پیش‌ران‌های کمتر استراتژیک
نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	قوانین انتخاباتی و نهادهای نظارتی و اجرایی آن		
نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	شعارهای انتخاباتی		
نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	تداوم تهدیدات بیولوژیک و سلامت		
نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	ویژگی‌های شخصیتی کاندیداها		
نامطلوب و مخرب	نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی	پیش‌ران‌های کم‌اهمیت	
نامطلوب و مخرب	در آستانه بحران	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	حضور احزاب و تشکل‌های سیاسی		

۲.۶ تشریح سناریوهای آینده انتخابات در ایران

میزان مشارکت مردم در هر نظام سیاسی به‌عنوان یکی از عناصر مهم و اساسی در سنجش عملکرد نظام سیاسی و ارزیابی میزان رضایت‌مندی مردم از آن است. در این میان، بررسی میزان مشارکت و حضور مردم در فرایند انتخابات از اهمیت بسیار بالایی برای نظام‌های سیاسی برخوردار است، چراکه هرچه مشارکت مردم در انتخابات بیش‌تر باشد، نشان‌دهنده مشروعیت و کارآمدی بالای آن نظام سیاسی است. درمقابل مشارکت پایین و ضعیف نشان‌دهنده عملکرد ضعیف نظام سیاسی است که درصورت عدم مدیریت صحیح و اتخاذ تصمیمات مناسب می‌تواند نتایج نامطلوبی در آینده به‌هم‌راه داشته باشد. به همین مبنا و باتوجه‌به نتایج به‌دست‌آمده از نظر خبرگان و داده‌های نرم‌افزار میک‌مک و وضعیت هریک از متغیرها و پیش‌ران‌ها، چهار سناریو برای آینده مشارکت سیاسی در ایران ترسیم نموده‌ایم که در ادامه به آن می‌پردازیم.

شکل ۱. سناریوهای ترسیم‌شده برای آینده مشارکت سیاسی در ایران

براساس شکل بالا و با در نظر گرفتن وضعیت هریک از پیش‌ران‌های کلیدی براساس نظر خبرگان و تجزیه و تحلیل آماری ناشی از نرم‌افزار، چهار وضعیت پیش‌رو را براساس نقاط قوت و ضعف و فرصت و تهدید برای پیش‌ران‌های پیش‌روی آینده مشارکت سیاسی در ایران ترسیم نمودیم. بر این اساس، سناریوی اول براساس نقاط قوت و فرصت پیش‌ران‌های تأثیرگذار است که براساس آن، تمامی پیش‌ران‌ها و متغیرهای تأثیرگذار در وضعیت نسبتاً مطلوب قرار دارند. سناریوی دوم براساس نقاط قوت و تهدید

پیش‌ران‌هاست که در این سناریو، پیش‌ران‌ها و متغیرهای تأثیرگذار در وضعیت نسبتاً مطلوب و در آستانه بحران قرار دارند. سناریوی سوم براساس نقاط فرصت و ضعف است که وضعیت پیش‌ران‌ها در حالت نسبتاً مطلوب، نامطلوب، و مخرب قرار دارد و در نهایت سناریوی چهارم که براساس نقاط تهدید و ضعف است که در این سناریو، تمامی متغیرها و پیش‌ران‌ها در حالت نامطلوب و مخرب قرار دارد و بدترین حالت و یا سناریو برای آینده انتخابات است. در ادامه، به توضیح هر یک از این سناریوها می‌پردازیم:

۱.۲.۶ سناریوی اول: مشارکت سیاسی فعالانه ناشی از کارآمدی و مشروعیت بالای

نظام سیاسی

این سناریو، که عنوان سناریوی ارجح نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران است، سناریویی است که همه پیش‌ران‌ها (کلیدی کم‌تر استراتژیک و تنظیمی) در جهت تقویت و توان‌مندی مشارکت سیاسی در ایران عمل خواهند کرد. در این سناریو، همه پیش‌ران‌ها در یک راستا و در جهت مثبت حرکت خواهند کرد و با یکدیگر هم‌گرا خواهند بود. به عبارتی، در این سناریو، شاهد عملکرد بسیار خوب نظام سیاسی هستیم که به دنبال آن، کارآمدی نظام سیاسی افزایش یافت و با توجه به افزایش کارآمدی و عملکرد صحیح، جامعه از لحاظ سیاسی، اجتماعی، و به‌ویژه اقتصادی و سطح زندگی در وضعیت خوب و مطلوب به سر می‌برد و مطالبات مردم در نظام سیاسی تأمین می‌شود و نظام سیاسی قادر به پاسخ‌گویی به خواست‌ها و مطالبات مردم از قبیل حق رأی، دموکراسی، آزادی، و ... بود که با توجه به گسترش فضای ناشی از توسعه ارتباطات و رشد طبقه متوسط همواره در حال فزونی است. مجموعه موارد ذکر شده در نهایت سبب تقویت انسجام و هم‌بستگی بین قشرها و جریان‌های گوناگون موجود در جامعه در مواجهه با مسائل و مشکلات گوناگون می‌گردد.

هم‌چنین، در این سناریو، زیرساخت‌های سیاسی لازم برای مشارکت آحاد و افراد جامعه به وجود می‌آید و به دنبال آن، خودانگیختگی، هدف‌مندی، و آگاهی از نتایج عمل سیاسی برای افراد و کنش‌گران سیاسی افزایش می‌یابد و وضعیت به وجود آمده را می‌توان به دموکراسی‌های غربی و کشورهای توسعه‌یافته شبیه دانست که در آن نظام‌های سیاسی دموکراتیک و زیرساخت‌های انتخاباتی وجود دارد. در این سناریو، انتخابات آزاد و منصفانه هم‌راه با روند رقابتی وجود دارد. تکثرگرایی سیاسی معمولاً با حضور متعدد احزاب و جریان‌های سیاسی وجود دارد.

هم‌چنین، رهبری نظام به‌عنوان عامل مهم و اساسی در ایجاد ثبات و هم‌بستگی اجتماعی در درون جامعه و نظام سیاسی محسوب می‌شود. با توجه به تقویت انسجام و هم‌بستگی اجتماعی و به‌دنبال آن ثبات سیاسی کشور شاهد آن هستیم که اعتماد مردم نیز نسبت به نظام سیاسی و فرایندهای قانونی برگزاری انتخابات، نتایج آن، و هم‌چنین نحوه عملکرد دستگاه‌های نظارتی دخیل در انتخابات افزایش یابد و مردم، احزاب، و گروه‌های سیاسی خود را به‌عنوان عامل تعیین‌کننده در نتایج انتخابات بدانند و بر همین مبنای با حضور و مشارکت فعالانه خود تلاش می‌نمایند آینده خود و نظام سیاسی را به‌نحو مطلوبی رقم زنند.

هم‌چنین، در این سناریو، مشکلات و دخالت‌های خارجی از جمله تحریم‌ها با توجه به وضعیت و عملکرد مناسب نظام سیاسی بی‌اثر بوده و با وجود مشکلات ناشی از آن، با توجه به رشد و پیشرفت در حوزه‌های گوناگون علمی و ایجاد خودکفایی تأثیر و آسیب‌چندانی در حوزه‌ها و بخش‌های مختلف وارد نمی‌شود. از آن‌جاکه در این سناریو نظام سیاسی در وضعیت مطلوب و ایدئال خود به‌سر می‌برد، شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی نیز نمی‌توانند به‌عنوان عامل تهدیدکننده برای نظام سیاسی محسوب شوند، زیرا با توجه به انسجام، هم‌بستگی، و اعتماد مردم به نظام سیاسی زمینه برای بهره‌برداری رسانه‌ها در جهت منفی از بین رفته و در صورت وجود بی‌اثر بوده است و در مقابل سبب تقویت و انسجام هرچه بیشتر نظام سیاسی می‌گردد. با توجه به شرایط به‌وجود آمده، جریان‌های سیاسی جامعه به‌صورت مسالمت‌آمیز و در چهارچوب قانون و نهادهای قانونی به مشارکت سیاسی می‌پردازند که در سایه این امر نظام سیاسی از ثبات و کارآمدی ویژه‌ای برخوردار می‌گردد. مجموع موارد ذکر شده سبب افزایش مشروعیت نظام سیاسی و به‌دنبال آن مشارکت فعالانه مردم در انتخابات می‌شود. می‌توان گفت در این سناریو تمام پیش‌ران‌ها در وضعیت نسبتاً مطلوب و ایدئال هستند و این سناریو به‌عنوان سناریوی مطلوب برای آینده مشارکت سیاسی است.

۲.۲.۶ سناریوی دوم: مشارکت سیاسی منفعلاً ناشی از کارآمدی ضعیف و کاهش

تدریجی مشروعیت نظام سیاسی

سناریوی دوم سناریویی است که تا حدودی به سناریوی اول نزدیک است، ولی با توجه به کاهش میزان کارآمدی نظام سیاسی بسیاری از پیش‌ران‌ها در آستانه بحران قرار می‌گیرند. در

این وضعیت از آن‌جاکه مطالبات و خواسته‌های مردم به‌نحو مطلوب برآورده نمی‌شود، به‌تدریج از میزان رضایت مردم از نظام سیاسی کاسته می‌شود و درمقابل خواسته‌ها و مطالبات جدیدی شکل می‌گیرد. اگرچه همانند سناریوی اول هنوز شاخصه‌ها و معیارهای مربوط به دموکراسی از جمله فضای باز سیاسی، وجود جامعه مدنی، و ... در ساختار و سیستم سیاسی وجود دارد، این شاخصه‌ها و معیارها کارایی سابق خود را ندارند و نمی‌توانند رضایت افراد و گروه‌های جامعه را تأمین نمایند. به‌تدریج میزان اعتماد مردم به مشارکت سیاسی و فرایند آن در سیستم سیاسی در مرز بحران قرار می‌گیرد که این امر درنهایت می‌تواند سبب منفعلانه عمل کردن مردم و گروه‌های سیاسی در فرایند انتخابات گردد، به این معنا که افراد و گروه‌های سیاسی فعال در عرصه انتخابات به این نتیجه می‌رسند که مشارکت و یا عدم مشارکت آنان تأثیر چندانی در فرایند انتخابات ندارد و به همین دلیل نسبت به آن بی‌تفاوت می‌شوند.

این بی‌تفاوتی سیاسی زمینه را برای بهره‌برداری گروه‌ها و جریان‌های سیاسی مخالف با سیستم سیاسی افزایش می‌دهد، چراکه با توجه به شرایط به‌وجودآمده از طریق ارتباطات موجود در فضای مجازی و سایبری تلاش می‌کنند تا ساختار و سیستم سیاسی را زیر سؤال ببرند و به‌تدریج با برجسته‌کردن ناکامی‌ها و ناکارآمدی‌های نظام سیاسی زمینه‌های نارضایتی افراد و گروه‌ها را از سیستم سیاسی افزایش دهند که این امر خود سبب کاهش تدریجی مشروعیت نظام سیاسی نسبت به گذشته می‌شود. به‌عبارتی، در این سناریو، شاهد وجود نوعی تناقض بین ساختارها و عملکرد سیستم سیاسی هستیم، به این معنا که اگرچه در این سناریو تاحدودی زیرساخت‌های لازم برای دموکراسی و مشارکت سیاسی همانند سناریوی اول در جامعه وجود دارد، این زیرساخت‌ها همانند گذشته کارایی لازم را ندارند و نمی‌توانند خواسته‌ها و مطالبات مردم در زمینه برگزاری انتخابات کاملاً آزاد، رقابتی، و سالم را برآورده نمایند. می‌توان نتیجه گرفت، شرایط به‌وجودآمده در این سناریو برای نظام سیاسی حالت هشدار محسوب می‌شود که نتیجه آن مشارکت سیاسی منفعلانه و هم‌راه با بی‌تفاوتی سیاسی بین قشرها و گروه‌های سیاسی فعال در آن جامعه است. مجموع این موارد نشان‌دهنده این است که نظام سیاسی نیازمند اتخاذ تصمیمات راه‌بردی و مناسب برای بازگشت دوباره سیستم سیاسی به حالت مطلوب و ایدئال خود (همان سناریوی اول) است.

۳.۲.۶ سناریوی سوم: مشارکت سیاسی سازمان‌دهی شده ناشی از ناکارآمدی و کاهش

مشروعیت نظام سیاسی

سناریوی سوم سناریویی است که در آن، اکثر پیش‌ران‌ها و عدم قطعیت‌های کلیدی و استراتژیک در آستانه بحران قرار دارند و پیش‌ران‌های کم‌تر استراتژیک و تنظیمی هم در روند انتخابات نقش محدودکننده دارند. در این سناریو، هم‌چنان رهبری نظام به‌عنوان عامل مهم و اساسی در ایجاد ثبات و هم‌بستگی اجتماعی در درون جامعه و نظام سیاسی محسوب می‌شود، اما با توجه به وجود بحران‌ها و مسائل موجود در جامعه بر اثر عملکرد ضعیف نظام سیاسی هر لحظه ممکن است با وقوع یک رخداد یا واقعه ثبات، انسجام، و هم‌بستگی موجود در جامعه از بین برود و جامعه دچار بحران گردد. به عبارتی، انسجام و هم‌بستگی موجود در جامعه حالت شکننده و متغیر دارد.

هم‌چنین، با توجه به عملکرد ضعیف نظام سیاسی و کارآمدی پایین آن مسائل و مشکلات زیادی در عرصه‌های گوناگون سیاسی، اجتماعی، و به‌ویژه اقتصادی در سطح جامعه وجود دارد که سبب شده مردم در تأمین نیازهای روزمره خود با مشکل مواجه شوند و شکاف‌های موجود در جامعه از جمله شکاف سیاسی، طبقاتی، و ... افزایش یابد. هم‌چنین، با توجه به فعالیت شبکه‌های اجتماعی و گسترش ارتباطات از طریق فضای مجازی، به دلیل آماده‌بودن شرایط درون جامعه، زمینه برای بهره‌برداری از شکاف‌ها و نقاط ضعف داخلی وجود دارد که در صورت عدم مدیریت صحیح ممکن است با هدایت شبکه‌های اجتماعی و هماهنگی اجتماعی صورت گرفته از طریق فضای مجازی زمینه برای بروز اعتراض علیه نظام سیاسی و عملکرد آن فراهم گردد. علاوه بر آن، در این سناریو، مردم و گروه‌های سیاسی موجود در جامعه اعتماد و اطمینان چندانی نسبت به ساختار و فرایندهای قانونی برگزاری انتخابات از جمله گزینش نامزدها، شمارش آرا، قوانین انتخاباتی، و ... ندارند و با حالت تردید به آن نگاه می‌کنند. همین امر اعتماد آنان نسبت به نظام سیاسی را به میزان قابل توجهی کاهش می‌دهد و به همان اندازه میزان مشارکت سیاسی را پایین می‌آورد.

شرایط به‌وجودآمده در این سناریو به‌گونه‌ای است که ساختار و فرایند انتخاباتی نقش تعیین‌کننده‌ای در انتخابات ندارد، بلکه افراد و جریان‌های سیاسی تلاش می‌نمایند با نفوذ و شکل‌دادن به مسیر انتخابات و انتخاب و گزینش نهایی کاندیدا انتخابات را به سمت و سوی مدنظر خود هدایت نمایند.

باتوجه به موارد مطرح شده، سناریوی سوم سناریویی است که در آن، تمامی پیش‌ران‌های کلیدی، کم‌تراستراتژیک، و تنظیمی در حالت بینابین بین آستانه بحران و شرایط نامطلوب و مخرب قرار دارند. مشارکت مردم، احزاب، و جریان‌های سیاسی در انتخابات حالت اعتراضی خواهد داشت. این حالت به گونه‌ای است که اگر به صورت صحیح مدیریت نشود و به دنبال آن سیستم سیاسی نتواند همانند گذشته نظام انتخاباتی سالم و رقابتی به وجود آورد، زمینه برای ایجاد بحران مشروعیت و به دنبال آن بحران مشارکت نظام سیاسی فراهم می‌گردد.

۴.۲.۶ سناریوی چهارم: بحران مشارکت ناشی از ناکارآمدی و بحران مشروعیت نظام سیاسی

این سناریو سناریویی است که پیش‌ران‌ها در آن وضعیت و حالت نامطلوب و بحرانی دارند. پیش‌ران‌های کم‌تراستراتژیک و تنظیمی هم نقش محدودیت‌ساز برای متغیرهای کلیدی دارند و بار اضافی و مخرب برای آینده مشارکت سیاسی خواهند داشت. در این سناریو، نظام سیاسی با بحران مشارکت سیاسی مواجه می‌شود و مشارکت به پایین‌ترین میزان ممکن نزدیک می‌شود. به دلیل عملکرد بسیار ضعیف نظام سیاسی و کارایی پایین آن، اعتماد مردم به نظام سیاسی به طور کامل از بین می‌رود. هم‌چنین، عملکرد ضعیف نظام سیاسی در عرصه‌های گوناگون مدیریتی و تصمیم‌گیری سبب می‌شود وضعیت جامعه از لحاظ سیاسی، اجتماعی، و به ویژه اقتصادی در بدترین حالت ممکن قرار گیرد و شکاف‌های عمیق در جامعه به وجود آید. وضعیت به وجود آمده شبیه به حالت بحران است که نظام سیاسی با ناکارآمدی عمیق خود مواجه است.

باتوجه به عملکرد ضعیف نظام سیاسی، مردم و قشرهای گوناگون جامعه از رهبری و آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب فاصله می‌گیرند و عوامل ارزشی و معنوی کارایی خود را برای ایجاد انسجام و هم‌بستگی اجتماعی از دست می‌دهند. هم‌چنین، اعتماد مردم نسبت به نظام سیاسی به طور کامل از بین می‌رود و مردم مشارکت سیاسی از جمله انتخابات را حاصل یک فرایند بی‌نتیجه می‌دانند که مشارکت و یا عدم مشارکت آنان هیچ تأثیری در روند سیاست‌گذاری‌های کشور نخواهد داشت و به دنبال آن، احزاب و تشکل‌های سیاسی نیز نقش مؤثری در مشارکت سیاسی نخواهند داشت. در واقع، احساس بیگانگی و بی‌قدرتی سیاسی و احساس بدبینی نسبت به حکومت و احساس نارضایتی از عملکرد دولت باعث بی‌میلی سیاسی اجتماعی می‌شود. از طرف دیگر، نقش رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی در

ایجاد تغییر و تحولات فکری و اندیشه‌ای بین قشرها و گروه‌های گوناگون سیاسی — اجتماعی پررنگ می‌شود و با توجه به شکاف عمیق موجود در جامعه و عدم وحدت و انسجام ملی از هر فرصتی برای بهره‌برداری به ضرر نظام سیاسی و یا حتی براندازی آن عمل می‌نمایند. مجموعه این موارد سبب رواج بی‌تفاوتی سیاسی، شکل‌گیری نهادهای تصمیم‌گیرنده با حداقل رأی و دولت‌های بی‌ثبات و شکننده، بحران مشارکت ایجابی و گرایش به مشارکت سلبی (شرکت در اعتراضات مدنی و گرایش به سمت خشونت)، و نهایتاً آغاز بحران مشروعیت و به دنبال آن بحران مشارکت سیستم سیاسی خواهد بود. به عبارتی، این حالت بدترین سناریو برای آینده مشارکت سیاسی است که در آن نظام سیاسی با بحران مشارکت عمیق مواجه است.

۷. نتیجه‌گیری

مشارکت سیاسی و بررسی عوامل مؤثر در آن به‌عنوان یکی از موضوعات مهم و اساسی در جامعه‌شناسی سیاسی است. اهمیت این موضوع از آنجا ناشی می‌شود که میزان مشارکت در عرصه‌های گوناگون سیاسی از جمله انتخابات می‌تواند به‌عنوان یکی از معیارهای ارزیابی وضعیت نظام سیاسی از لحاظ کارآمدی و ناکارآمدی و میزان مشروعیت آن تلقی گردد. در این مقاله، تلاش شد با استفاده از روش پیش‌ران‌شناسی و با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک، پیش‌ران‌های تأثیرگذار در آینده مشارکت سیاسی در ایران را براساس نظر خبرگان موردشناسایی قرار دهیم و در نهایت، با تجزیه و تحلیل پیش‌ران‌های کلیدی، سناریوهای آینده مشارکت سیاسی در ایران را ترسیم نماییم. بر این اساس، چهار سناریو برای آینده مشارکت در ایران طراحی گردیدند که سناریوی سوم، یعنی مشارکت سیاسی سازمان‌دهی شده، به‌عنوان سناریوی نزدیک‌تر به شرایط فعلی جامعه ایران محسوب می‌شود. یافته‌های پژوهش بیان‌گر آن است که در صورت تقویت پیش‌ران‌ها و شرایط جامعه، امکان تحقق سناریوی دوم و حتی اول وجود دارد و در نقطه مقابل، در صورت عدم تدابیر راه‌بردی، امکان تحقق سناریوی چهارم یعنی بحران مشارکت نیز وجود دارد. این امر نشان‌دهنده آن است که نظام سیاسی ایران برای افزایش کارآمدی و مشروعیت خود در بین افراد و گروه‌های سیاسی نیازمند اتخاذ تصمیم‌های راه‌بردی است که بر مبنای آن بتواند با بهبود شرایط سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، و فرهنگی موجب افزایش کارآیی و به همان اندازه افزایش مشروعیت سیاسی و به دنبال آن افزایش مشارکت سیاسی گردد.

۱.۷ راه‌کارهایی برای تحقق دورنمای مطلوب

باتوجه به مجموعه سناریوهای مطرح شده و از آن‌جاکه حالت ایدئال برای هر نظام سیاسی سناریوی اول است و به‌منظور مدیریت هرچه بهتر شرایط و رسیدن به نقطه ایدئال و مطلوب راه‌کارهایی پیش‌نهاد می‌شود تا نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران بتواند با قرارگرفتن در آن نقطه ثبات و بقای هرچه بیشتر خود را در آینده از طریق یکی از فاکتورهای مهم و اساسی کسب مشروعیت، که همان رضایت مردم و گروه‌های سیاسی از طریق مشارکت هرچه بیشتر در عرصه انتخابات است، تأمین نماید:

۱. نهادینه‌نمودن حزب و مشارکت سیاسی در ایران؛
۲. تلاش برای اصلاح امور اقتصادی از طریق کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی؛
۳. توسعه نفوذ ایران و گسترش ارتباط با کشورهای توسعه‌یافته به‌منظور ورود تکنولوژی و ابزارهای آن جهت رسیدن به توسعه همه‌جانبه؛
۴. تقویت هرچه بیشتر وحدت و انسجام ملی از طریق کاهش شکاف‌ها؛
۵. فراهم‌نمودن شرایط برای برگزاری رقابت‌های سیاسی سالم با مشارکت همه گرایش‌ها و سلیقه‌های فکری در جامعه به‌منظور بالابردن اعتماد مردم نسبت به ساختار سیاسی.

کتاب‌نامه

- ابوطالبی، مهدی (۱۳۸۶)، «مفهوم کارآمدی سیاسی در اندیشه سیاسی متفکران اسلامی»، نشریه زمانه، ش ۵۹.
- اخوان کاظمی، مسعود و ایوب نیکونهاد (۱۳۹۷)، «شناسایی و تحلیل پیش‌ران‌های توسعه سیاسی در ایران بعد از انقلاب اسلامی؛ سناریویی مطلوب برای آینده»، دوفصل‌نامه پژوهش‌های سیاست اسلامی، س ۶، ش ۱۴.
- بشیری، حسین (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی سیاسی، تهران: نی.
- بیتس، دانیل و پلاگ فرد (۱۳۷۵)، انسان‌شناسی فرهنگی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- تقوی رفسنجانی، مهدی و دیگران (۱۳۹۳)، «بررسی کارکرد سیاسی نهاد ولایت فقیه در ایجاد هم‌بستگی اجتماعی در نظام جمهوری اسلامی ایران»، نشریه حکومت اسلامی، دوره ۱۹، ش ۷۱.
- تیشه‌یار، ماندانا (۱۳۹۱)، آینده‌پژوهی در مطالعات استراتژیک، تهران: پژوهشکده مطالعات راه‌بردی.

- خرم‌شاد، محمدباقر و فاضل کرد (۱۳۹۸)، «طبقه متوسط جدید و بسیج رأی‌دهی در ایران (۱۳۷۶-۱۳۹۶)»، نشریه جستارهای سیاسی معاصر، س ۱۰، ش ۳.
- خلیلی، رضا (۱۳۹۴)، «تأثیر شکاف‌های اجتماعی بر امنیت ملی ایران؛ در جست‌وجوی چهارچوبی تحلیلی»، فصل‌نامه مطالعات راه‌بردی، ش ۷۰.
- خواججه‌سروی، غلام‌رضا و سیدمسعود نوربخش (۱۳۹۷)، «نحوه تأثیر رسانه‌های جمعی در مشارکت سیاسی شهروندان تهرانی»، نشریه جستارهای سیاسی معاصر، س ۹، ش ۲.
- دانش‌فرد، کرم‌الله و مریم ادیب‌زاده (۱۳۹۵)، «اعتماد سیاسی: دیدگاه تطبیقی بین کشورهای اتحادیه اروپا و جمهوری اسلامی ایران»، نشریه راه‌برد، س ۲۵، ش ۷۹.
- رضائی، ملیحه، امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد، و سیدامیرمسعود شهرام‌نیا (۱۳۹۵)، تبیین سناریوهای آینده جریان‌های سیاسی در ایران ۱۴۰۴، پایان‌نامه دکتری علوم سیاسی، دانشگاه اصفهان.
- زیباکلام، صادق و مرتضی مقتدایی (۱۳۹۳)، «احزاب سیاسی و نقش آن در توسعه سیاسی ایران (مطالعه موردی انتخابات)»، فصل‌نامه تخصصی علوم سیاسی، ش ۲۹.
- شوارتز، پیتر (۱۳۸۸)، هنر دورنگری، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
- صالحی امیری، سیدرضا و امیر عظیمی دولت‌آبادی (۱۳۸۷)، مبانی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
- عیوضی، محمدرحیم (۱۳۸۵)، مشارکت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- عیوضی، محمدرحیم (۱۳۹۳)، تحلیلی بر چهارچوب مطالعاتی آینده انقلاب اسلامی ایران، تهران: آفتاب توسعه.
- فیرحی، داوود (۱۳۸۳)، نظام سیاسی و دولت در اسلام، تهران: سمت.
- قاسمی سیانی، علی‌اصغر و دیگران (۱۳۹۵)، «واکاوی و تحلیل جامعه‌شناختی انتخابات ریاست‌جمهوری در ایران (مطالعه موردی انتخابات سال ۱۳۸۴)»، نشریه جستارهای سیاسی معاصر، س ۷، ش ۳.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه، و فرهنگ، ترجمه عبدالاحد علیقلیان و افشین خاکباز، تهران: طرح نو.
- لیندگرن، ماتس و هانس باند هولد (۱۳۹۰)، طراحی سناریو: پیوند بین آینده و راه‌برد، ترجمه عزیز تاتاری، تهران: مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری.
- میلبرث، لستر و گوئل لیل (۱۳۸۶)، مشارکت سیاسی، ترجمه سیدرحیم ابوالحسنی، تهران: میزان.
- Ake, C. (1964), "Modernization and Political Instability: A Theoretical Exploration", *World Politic*, vol. 26, no. 4.